

Den firdelte spaltefrugt af hundetunge. (N).

Den tørrede og pulveriserede rod er bestanddel af de stadig brugte cynoglosspiller mod hoste (9), den skal også kunne hjælpe for trangbrystighed og være meget smertestillende, indgår i middel for blodspytning samt plaster på ringorm (10). En dyrkning til farmaceutisk brug begyndte i Danmark o. 1900 (11).

Hundetunge indgår i råd for hestens forfangenhed og springorm (12).

LITTERATUR: (1) 540 68-71 jf. 39,42-46,48-53; (2) 15 47; (3) 703 13b,80b,83a; (4) 841 1577,50; (5) 697 219 sml. 488 o 120; (6) 398 1806,177; (7) 407 nr. 34,1950; (8) 273 183,196; (9) 304 317; 227 1908,118 og 1934,61,1935,664; 37 1933,643; (10) 488 o 244, 247,261,276; (11) 304 317; (12) 83 111,128.

MOD ROTTER OG MUS; FARVNING

Plantens ildelugt fordriver rotter og mus fra huse, lader, kornlofter osv. (1), »rotter har en sådan modbydelighed for hundetungeurten, at de samtlige på én dag forlader en bygning, hvori denne plante er strøet... anbringer man disse planter i et skib, hvori der er rotter, vælger disse dyr hellere døden i vandet end at blive i nærheden af samme« (1825; 2). Den plantes ved huset som værn mod rotter (3) og skal også kunne fordrive utøj (1821; 4).

Roden farver rødt, med jernvitriol mørkegråt (1806; 5).

LITTERATUR: (1) 514 1852,351; 488g 1,217: 227 20,1910,294; (2) 658 3,141f; 514 1839,71; (3) 278 1939,109; (4) 398 1821,213; (5) 398 1806,117.

Kulsukker, *Symphytum*

LÆGE-KULSUKKER, *Symphytum officinale* og dens krydsning med *S. asperum*, *S. uplandicum*; den 40-100 cm høje og meget stivhårede plante med bredt lancetformede blade og rør- til kølle-

formede lilla eller rosenrøde (sjældent hvidgule) blomster træffes hist og her ved grøfter, mergelgrave, veje, på enge. Oprindelig forvildet fra haver (1).

Kulsukker 1648ff omdannet gennem fransk consoude af det før-linnéiske slægtsnavn *Consolida* 'styrkende', men forklaret: »Roden er sort som kul udvendig, men indvendig er den hvid som sukker« (1648; 2), efterleddet sigter også til blomsternes søde nektar, der udsuges af børn; *konsolida* begyndelsen 1500-t-1800-t med mange forvanskninger: *kongsolidarod* Bornholm, *kongsalverod* 1648-1800-t m.fl. *Benvel* o. 1450-1700-t (1596 benval) og *valurt* 1500-t til tysk wallen = sprudle, vokse til (om sår), helbrede (knoglebrud) jf. det botaniske slægtsnavn af græsk symphyo = får til at gro sammen. *Rahel* 1563-1829 fordi roden »ra [=hurtigt] og snart kan hele og læge en skade« (1648; 2), sml. brunelle s. 112.

Låduert 1596, *stor vundurt* (=sår-) 1619-1769, *vilde druer* 1677 vel på grund af blomsterstandens form og rigelige nektar; *æseløre* 1769, *sort-*

Kulsukker. (N).

rod slutningen 1800-t ff, Sønderjylland ØFyn, jo længere jo kønnere Hadsund: blomsterne skifter farve fra rødt til efterhånden blå; *federod* Fyn efter plantens indhold af en fedtet slim, jf. *fnatblomst* VLolland (fnat = slim), *skarnurt* Fyn, »god for skarn = gift« eller fordi den kunne drive kællekoens skarn (efterbyrd)?, se nedenfor; *bovlovvolus* NVSjælland, »den blomstrer med røde og blå blomster på én gang og er en rigtig hekseblomst« (3). (4).

RU KULSUKKER, *Symphytum asperum*, er noget højere (70–150 cm), har en nærmest tornagtig behåring og mindre lyseblå, siden blege blomster. Hjemmehørende i Kaukasus, tidligere dyrket som foderplante og nu forvildet i og ved landsbyer.

Koplante Lolland o. 1870, *svineplante* ved Jægerspris 1922, *porkin* 1926ff, også purking, porkæng etc., fra fransk porc = svin, sml. porkurt 1838 til gåsepotentil (bd. 3); *komfrey* 1882ff fra engelsk (5).

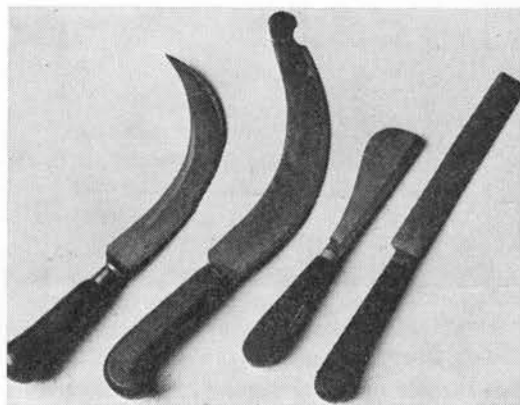
LITTERATUR: 540 104f; (2) 697 209; (3) 253 1923, 202; (4) 689 2,667–69; 936 3,1837,162; 519 78; (5) 689 2,667.

LÆGEMIDLER

1400-t (1): »Hvis man har brækket et ben, og til at trække sår sammen og alskens rifter og det, som er brækket og forvredet«, skal man i ni dage spise planten blandet med honning og peber, så heles kvæstelserne; indgik i et »probat sår-middel«. Hvis patient med mavesår (?) efter at have spist sommerhyld og kulsukker får opkastning, dør han. Kulsukker kogt med polejmynte og purløg i vin drikkes for nedfaldet endetarm; saften blandes i øjensalve (2).

Henrik Smid 1546ff (3): »en god, sund og kostelig rod til alle sår«, vinafkog læger den sårede lunge, renses brystet, udfører spyt eller skarn, er god for blodspytning, læger alle indre kvæstelser, destilleret vand af planten har samme lægekraft. Af roden tilberedes plastre til friske sår, og de heles; »nogle mener og siger, at hvis den koges med fersk kød, skal stykkerne vokse sammen igen i gryden (sml. sanikel bd. 3). Alle, som læger sår og bruger bartsøkærembede, skal plante den i deres have og holde den i stor ære, thi den tjener og er nyttig til allehånde sår og brækkede ben, som man dagligdags ser«.

Simon Paulli 1648, 209: stiller hævelser »så nænsomt, at man kan fornemme det«. En sirup af roden berømmes som middel mod gamle bylder og sår på lungerne, for blodspytning og nyrernes sår; et farmaceutisk syltetøj af blomsterne

Kulsukker brugtes som helende og blodstillende middel ved operationer. Amputationsknive på Medicinsk historisk Museum.

er som regel nyttigt til at læge alle sår, det styrker alle kropsdele, når det bruges daglig. Et dekokt af rødderne drikkes mod blodsot = dysenteri, for voldsom menstruation, brud (skader) »og bruges hertil ganske ofte af lægfolk«. Barbererne tilbereder næppe en sårdrink uden denne urt, »fordi den har så stor kraft til at hele og læge«, roden virker også blodstillende, »når somhelst bartsøkærerne skal med en sav enten save eller skære et lem såsom arm eller ben af et menneske, tager de denne rod pulveriseret med andet og stiller blodet«, idet blå drysset hermed bindes på såret, »og med denne kunst er mange hjulpet«.

Rod og urt er med i farmakopeen 1772, roden føres endnu på nogle apoteker. Planten blev forhen anvendt mod hoste og diarré (1806; 4). En lægekyndig bonde (d. 1789) i Ubberud Fyn brugte roden som omslag på diegivende kvinders ømme bryster (5), bagefter skulle de gnides med rodsaften (1852; 6). Brændevinsudtræk af roden drikkes for brok (begyndelsen af 1800-t; 7). Pulveriseret kulsukker og violrod (sværdlilje, bd. 1) udrørt i rødvin bruges til omslag, der fordeler sammenløbet blod i kvæstelse (8). Roden skal ligesom alun kunne trække sår sammen (Randerseggen; 9), udtræk af den er anvendt til omslag eller salve på sår (10). Te af roden stiller menses, rahel (kulsukker eller brunelle) indgår i middel for sidesting (11). 1975–76 averteres med kulsukkerrod som middel mod gigt, migræne og eksem.

»Dyrlæger kan med megen nytte betjene sig af denne plantes rod« mod lungesygdomme, diarré, blodpis m.m., som omslag på hævelser og sår, f.eks. saddebrud; de anvender kulsukker som

blødgørende adstringerende og fordelende lægemiddel (o. 1800; 12).

Kulsukker nævnes i råd for hestens kværkebylder (før 1700; 13), indgår i middel mod »dødt kød« i dens sår, kvæstelser etc. (1700-t), endvidere for hestens sygdomme, utrivelighed, krop og kværke, udkrængede endetarm, i »blodrensende latværg« for dens skabies (1786) (14).

Brændevinsudtræk af roden gives kælveko, der ikke slipper skarnet (efterbyrden) (Vindinge Fyn; 15). Kalve med maveinfektion kan indgive roden og timian kogt i havresuppe (16).

Vil fløden ikke lade sig kærne til smør, skal vanddekokt af den ituskårne rod hældes deri (o. 1835; 17).

LITTERATUR: (1) 15 69,73,75; (2) 348b 31,45f; (3) 841 1577,51b; (4) 398 1806,179f; (5) 249 5,1912-15, 162; (6) 282 16; (7) 273 197; (8) 187 7; (9) 107 1946; (10) 407 nr. 34,1950; (11) 488 o 192 sml. 176,205; (12) 739 2,1800,47; 398 1806,179f og 1821,216f; (13) 178 1935,26; (14) 83 47,64,75,78,113-15,125; (15) 519 78; (16) 671 nr. 5,1962; (17) 174 nr. 96,1836; 936 3, 1837,162f; 488j 6,133 (Torsted VJyll.).

FODERPLANTE

Ru kulsukker anbefales i 1800-t's sidste fjerdedel som en fortrinlig grønfoderplante, der i egnet jord kan give usædvanlig stor bladmasse fra sidst i april til langt hen på efteråret (1). Firmaet Erichsen, Wilhjelm og Co. uddeler 1876 en del indforskrevne planter til forsøgsdyrkning, rødderne koster ca. 18 kroner pr. 100 stk.; planten blev »for en årrække siden« prøvedyrket ved Hofmangave (NFyn), men uden heldigt resultat, da kreaturerne blot ville æde de friske spæde stængler og blade, og omtalen af dens positive egenskaber betragtes som overdrevet (1877; 2). O. 1880 dyrkes ru kulsukker sine steder på Bornholm som et sundhedsbefordrende svinefoder. Planten skal i 1800-t's begyndelse af en handelsgartner være ført til Alborgegnen og af Reventlow'erne til Lolland, hvor den blev prøvedyrket på grevskabet Hardenbergs (nu Krenkerups) gårde o.a. steder til kvæg og svin, men overalt hurtigt opgivet og trods megen agitation ikke genoptaget i større stil (4). 1891 har den længe været kendt som prydblade i haver, dyrkingen til grønfoder anbefales af en højskoleforstander ved Ulfborg VJylland (5) og 1896 af skolelærer ved Hadsten som udmærket til svin og kaniner, men også til høns; han har de sidste 6 år fodret sine svin næsten udelukkende med ru kulsukker (6). Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur dyrker den 1896-1921 ved statio-

nerne Lyngby og Askov; grønfodermassen er betydelig, men vandindholdet for stort, der kræves megen gødskning, planten kan vanskeligt udryddes igen, og efter 1921 er forsøgsdyrkning ikke gentaget (7).

Hvor man enkelte steder fortsat benyttede kulsukker som foderplante, var der sjældent tale om egentlig dyrkning; man skar lejlighedsvis af en bestand ved gård og hus, den stammede eller var forvildet fra tidligere avl - »grisene fik dagligt et sækkefoderkælde fuldt« (SFalster; 8), bladene var et godt hønsfoder (NVLolland; 9) O. 1900-14 blev i Sønderjylland og ved Bakkebølle SSjælland dyrket megen kulsukker, navnlig til søers grovfoder - »det havde de godt af« (10). Et par smarte handelsfolk kørte i 1940'erne omkring på NFyn, købte rødderne ganske billigt eller fik dem foræret hos nogle bønder og solgte dem til andre som »purkin, en sjælden plante, der giver masser af grovfoder til svin«; hist og her ved Bogense blev den derefter nogen tid dyrket af landmænd (11).

Roden kan bruges til garvning, giver med vismut en brun farve (12); dens slim er blevet anvendt til appretering af filthatte (13).

LITTERATUR: (1) 784 1877,233f; (2) 512 10,283 sml. 52; (3) 107 1961; (4) 939 1882,2,89; 510 3,639; (5) 512 24,1891,447,609f,731; (6) 512 1896,211,543f jf. 560; 991 10,1891,580f; (7) 918 31,1925,733-43; (8) 634 21487; (9) 107 1948; (10) 107 1955; anbefales til svin: 169 3,1907,115f; 183 1,1919,390f; (11) 107 1963; (12) 398 1806,179f og 1821,216f; (13) 322 nr. 76,1798.

PROSA OG POESI

Blomsterne hænger som små røde og violette

Hvid filthat fra
Magasin du Nord's
katalog 1890-91.

lampetter mellem alt det grønne *Axel Garboe* (1). Kulsukker hedder en urt, som gror på ensomme pletter i forstadsjord. Kulsukker gror ved en fjernere kro forstadens udkant. Der søgte vi ro. Jeg smykked hetæren til elskovskamp med navne som »kulsukker«, »fluesvamp« *Sophus Claussen* (2).

LITTERATUR: (1) 486 27/7 1943; (2) 131b 141.

Læge-Stenfrø, *Lithospermum officinale*

40–80 cm opret og grenet, flerårig plante med smalt lancetformede blade og små gullige eller grønlig-blå blomster; delfrugterne (»frøene«) er hvide, glinsende glatte og stenhårde. Hist og her på øerne mellem krat, på skrænter, på øde, grusede steder, sjældent i Jylland. Gror især på gamle hustomter, sås undertiden i haver (1648; 1). *Stenfrø* 1793ff lånt fra norsk, jf. det botaniske slægtsnavn 'stenfrø'. *Stenurt* slutningen 1400-t, *stenbræk* 1533–1721, anvendt mod blæresten (se nedenfor), *stenhirse* og *stenbikke* 1648–1821, delfrugterne ligner hirsens, bikke = tung spids stenhuggerhammer, sigter til, at blæresten »knuses« af planten; *hirse* 1608, *perlefrø* o. 1700, *perleurt* o. 1700–1821, *perlegræs* 1769 og *perlehirse* 1769, 1837; *porcellænste* 1800-t om drogen, *ærteskruppe* Sjælland måske fordi den ru-hårede plante gror i ærtemarker (2).

LITTERATUR: (1) 697 273; (2) 689 1,881f.

ANVENDELSE

Koges med smør, bævergejl og hvalrav (ambra) til »drikkesmørelse« (slutningen af 1400-t; 1). De knuste frø drukket med vin eller øl »bryder [knuser] sten i lænderne og blæren« (1533; 2), uddriver blæresten; for at stille smerterne bader man sig med vandafkog af planten (1546; 3). I barselnød og for malaria indtages frøene med kvindemælk (1648; 4); o. 1800: frøene blev forhen anvendt som et stenopløsende, urindrivende og sammentrækkende middel »skønt uden synderlig nytte« (5). Frugterne anføres i farmakopeen 1772.

Frøene indfældet som perler i en mørk harpiksmasse blev måske brugt til smykker i yngre bronzealder (6). De kan i dyrtid males til brød, rodbarken farver rødt (o. 1800; 7); frøene omtales 1880 som kaffeerstatning (8).

Bladene af RYNKET STENFRØ, *Lithospermum arvense*, med noget større hvide blomster og brune rynkede frø (hist og her mellem sæden på øerne) blev kogt mellem kål (9).

LITTERATUR: (1) 665i; (2) 703 58a sml. 488 o 190 (o.1720); (3) 841 1546,112a,1577,70; (4) 697 273; (5) 739 2,1800,37; 398 1806,175f; (6) 145 1899,220; (7) 576 4,1799,409; 739 2,1800,37; (8) 37 1880,358; (9) 977b 3,1792,228; 398 1806,175f.

Lungeurt, *Pulmonaria officinalis*

Almindelig forårsplante i skove; de æg-hjerteformede blade er ensfarvet grønne eller (sjældent tydeligt) hvidplettede, blomsterne tragtformede, først røde og siden blåviolette.

Lungeurt o. 1450ff (Iwngewrth) jf. det botaniske slægtsnavn af latin pulmo = lunge, oprindeligt til en art lungedannet lav (bd. 1) og overført til denne plante, fordi de plettede blade lignede en syg lever og derfor blev anvendt mod lungelidelser. *Plettet rahel* 1648, se kulsukker s. 85, *lungesoturt* 1700-t, *lungestykke* 1793–1821 konstrueret navn, *ræverose* Fyn 1800-t er ned-sættende, *rød kodrevel* Århusegnene o. 1870ff efter blomstens lighed med kodriveren, jf. *blå*

Lungeurt.
Flora Danica, 1770.

